

Л. Г. Лисенко,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

РЕЛІГІЙНА ІДЕОЛОГІЯ В ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКОГО ТОВАРИСТВА

У 40-х роках ХІХ століття, коли нагально постали проблеми ліквідації кріпацтва, відстоювання інтересів і прагнень селян, поширення і втілення в життя ідей європейського лібералізму та слов'янського просвітництва, активізувалась діяльність таємних товариств. Важливою віхою в розвитку української політичної думки цього часу стала діяльність Кирило-Мефодіївського товариства та політичні ідеї його учасників.

Метою наукової розвідки є з'ясування місця і значення християнських ідей для обґрунтування політичних і соціальних завдань, української національної ідеї в програмних документах кирило-мефодіївців.

Актуальність дослідження визначається зростанням інтересу українського суспільства до своєї історії, новим ставленням до релігії, сподіванням, що саме християнські цінності можуть сприяти збереженню і зміцненню соціальної злагоди, моральних засад української спільноти.

Наприкінці 1845 - на початку 1846 року Микола Костомаров, Микола Гулак і Василь Білозерський вирішили утворити товариство для поширення через літературу та освіту ідеї єдності слов'янських народів. М.Костомаров виклав головні засади, на яких воно повинно було будуватися: свобода віровизнання, рівноправність і незалежність націй, поширення освіти. При цьому застерігалися цілком мирні наміри товариства [1, 62].

Щодо назви товариства, то в історичній літературі ми зустрічаємо декілька варіантів. У Статуті цієї таємної організації вона названа «Слов'янським товариством св. Кирила і Мефодія» [2, 150]. Жандарми під час слідства назвали її «Україно-слов'янським товариством» [2, 20-33]. П.Куліш у своїх спогадах в 1867 році назвав цю організацію «Кирило-Мефодіївським братством» [4]. До речі, члени товариства теж називали себе братчиками, тобто вони ще за часів існування цієї організації вважали її братством людей з однаковими поглядами на майбутнє України. Так, Т. Шевченко у листі до М. Костомарова від 1 лютого 1847 року писав: «О братстві не пишу, бо нічого й писати. Як зйдемося, то поплачем» [5]. Назва «Кирило-Мефодіївське товариство» вперше з'явилася у статті відомого історика В. І. Семевського «Николай Иванович

Костомаров» [6,190-191].

Члени таємної організації не випадково назвали її іменами святих Кирила і Мефодія.

Славетні слов'янські просвітителі, проповідники, вчені, творці слов'янської абетки Кирило-Костянтин і Мефодій народилися в м. Фесалоніки (Солуні) у Македонії в родині воєначальника-болгарина, який служив імператору Візантії. Обидва брати отримали на той час добру освіту в Константинополі при дворі візантійського імператора Михайла III. Кирило знав латину, грецьку, арабську, єврейську, старослов'янську мови, був обізнаний з багатьма науками. Деякий час він працював за власним бажанням бібліотекарем при константинопольському патріархові, священником, викладачем філософії у навчальних закладах Константинополя. Мефодій перебував на військово-адміністративній службі у Візантії, обіймаючи посаду управителя однієї з провінцій. Згодом він залишив службу й пішов у монастир, почав займатися просвітницькою діяльністю.

У 860 р. Кирило і Мефодій у складі візантійського посольства їздили до Хозарської держави, яка займала територію прикаспійських і причорноморських степів і межувала із землями східних слов'ян. Джерела свідчать, що Кирило зупинявся у Херсонесі, де нібито дістав рукописні Євангеліє й псалтир, написані старослов'янською мовою [6].

Згодом Кирила і Мефодія запросив князь Ростислав до Великоморавської держави для проповіді християнства. Вони виголошували проповіді слов'янською мовою, за що зазнали переслідування з боку католицького духовенства. Ще близько 855 року Кирило склав абетку для слов'ян, так звану «кирилицю», яка лягла в основу алфавітів болгарської, сербської, української, російської та інших слов'янських мов

Творці слов'янської писемності вели довгу боротьбу за визнання слов'янських мов. Мефодій у своїй промові перед папою Адріаном II у Ватикані говорив: «Творець народам дав різні мови і вже тим самим дав право писати і читати їх рідними мовами» [7]. Ці аргументи змусили Папу Римського освятити слов'янські церковні книги і дозволити вести богослужіння старослов'янською мовою. Це рішення перевернуло духовне та інтелектуальне життя Європи. Діяльність просвітителів мала велике значення для розвитку писемності та культури слов'янських народів, сприяла зміцненню зв'язків між ними.

М. Костомаров під час слідства говорив, що напередодні утворення товариства він «просиджував дні і ночі над книгами

і писав, між іншим, працю про Кирила і Мефодія» [2, 295]. У слідчій справі М. Костомарова знаходяться переклади з латини першої та другої легенд про Кирила і Мефодія та переклад із старого требника Оломуцького «Шести читань церковних про св. Кирила і Мефодія» [2, 258-262]. Символом товариства було прийнято золотий перстень з іменами цих святих [2, 277, 295].

Значне місце в суспільно-політичних поглядах кирило-мефодіївців займає релігія. Д. Чижевський зазначає, що ідеологія членів цього товариства характеризувалася синтезом таких моментів: етноестетичний — романтичні традиції, соціальний — радикалізм 40-х років, причому, якщо на Заході вже були соціальні передумови для нього, то на Сході їх бракувало, тому радикалізм тут набрав національно-політичного забарвлення, нарешті, релігійний момент [8]. Християнський світогляд кирило-мефодіївців майже зовсім не досліджувався. У радянській історіографії це питання просто обминали. Є тільки декілька праць, в яких досліджується проблема християнства у світогляді Т. Шевченка [9].

Кирило-мефодіївці були людьми віруючими, і Бог багато важив у їхньому житті. Навіть зміст головного програмного документа «Книги буття українського народу» подається М. Костомаровим у релігійній оболонці. У параграфі 1 «Книги буття українського народу» записано: «Бог створив світ, небо і землю і насадив усякими тварями і поставив над усією твар'ю чоловіка і казав йому плодитися і множитися і постановив, щоб род чоловічеський поділився на коліна і племена, і кожному колінові і племені дарував край жити, щоб кожне коліно і кожне племя шукало бога, котрий од чоловіка недалеко, і поклонялись би йому всі люди і вірували в його, і любили його, і були б усі щасливі» [2, 152]. Для автора цього документа Бог — початок всього сутнього на землі, початок самого життя, а віра в Бога — запорука щасливого життя.

У «Книзі буття українського народу» в декількох параграфах повторюються думки про велич Бога на небі та землі. У параграфі 4 читаємо: «Бо єдин єсть бог істинний, і єдин він цар над родом чоловічим. ...Єдин бо єсть бог і єдин він цар — господь неба і землі» [2, 155].

Кирило-мефодіївці були православними: вони визнавали трьох осіб одноістотної Трійці — Отця, Сина і Святого Духа. У «Книзі буття українського народу» записано: «Нема другого бога, тільки один бог, що живе високо на небі іже вездес/ущий духом святим своїм...» [2, 154]. У параграфі 22 читаємо: «Але

в той час змилювався господь — отець небесний — над родом чоловічим і посадив на землю сина свого, щоб показати людям бога, царя і пана» [2, 156]. І далі викладено історію християнства. Ісуса Христа показано як пророка істини: «І прийшов син божий на землю, щоб одкрити людям істину, щоб тая істина освободила род чоловічий» [2, 156].

Кирило-мефодіївці беруть із християнського вчення проповідь рівності між людьми: «І навчав Христос, що всі люди — брати і ближні, всі повинні любити попереду бога, а потім один одного, і тому буде найбільша шана од бога, хто душу положить за други своя. А хто перший між людьм/и/ хоче бути, повинен бути слугою» [2, 157]. Проте з часом царі, багатії «перевернули ученіє христово» на свою користь і почали дурити народ, казати, що то бог «установив, щоб одні були панами і багатими, а другі нищими і невольниками» [2, 158].

Ця думка повторюється й у параграфі 42, який закінчується словами: «Якби була на світі любов християнська в серцях, то так було б, бо хто любить к/о/го, той хоче, щоб тому було також хороше, як і йому» [2, 159]. Автор вважає, що «пани повинні освободити своїх невольників і зробитись їм братами, а багаті повинні наділяти нищих, і нищі стали б також багаті» [2, 159].

Кирило-мефодіївці передбачали, що через релігію, релігійне виховання молоді поліпшиться моральний стан українського суспільства, і вони зможуть провести соціально-політичні перетворення в Україні. Про це іде мова у «Статуті Слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія», поясненнях до Статуту, написаних В. Білозерським, в його проекті «Про створення на Україні ремісничих шкіл для юнаків козацького стану», у проектах конституції Г. Андрузького, його ж «Символі віри».

У Статуті Кирило-Мефодіївського товариства записано, що «духовне і політичне об'єднання слов'ян є істинне їх призначення, до якого вони повинні прагнути» [2, 150]. Заклик до єднання лунає й у відозві «Братья великороссияне и поляки!»: «...і да стане метою життя їх і діяльності кожного з вас: слов'янський союз, загальна рівність, братерство, мир і любов господа нашого Ісуса Христа» [2, 172].

М. Костомаров у автобіографії, яку записала Н. О. Білозерська у 1869 р., торкаючись характеристики релігійного питання у майбутній слов'янській федерації, говорить, що всі віросповідання будуть мати в ній рівні права. Цей вислів певною мірою заперечує те, що було записано

у Статуті Кирило-Мефодіївського товариства (п. 3), в якому мова йшла тільки про рівність для віруючих християн [2, 151]. На це

розходження свого часу вказав російський історик В. І. Семевський [10].

В. Білозерський у поясненнях до Статуту, дещо деталізуючи шляхи досягнення головної мети товариства, зазначає, що «кожен член повинен намагатися розповсюджувати правильні знання про свободу, які базуються на християнському вченні й на народному праві», «зближуватися з народом, дбати про його освіту й добробут і запевняти його в можливості зміни існуючого ладу,...розповсюджувати освіту та ідеї Христові» [2, 392-393].

У своїх творах Т. Шевченко, який був членом Кирило-Мефодіївського товариства, неодноразово звертається до Бога: то риторично запитує, чи Бог бачить сльози і горе знедолених, то запитує у поемі «Кавказ»: «За кого ж Ти розіп'явся, Христе, Сину Божий? За нас добрих, чи за слово істини...?». За підрахунками І. Огієнка, тільки у "Кобзареві" те, «що становить істоту релігійного стилю..., ...складає біля 15% останнього», і робить висновок, що Т. Шевченко «неповторний в нашій літературі таким широким релігійним виявленням» [11].

В «Ісаїї. Глава 35 (Подражаніє)» поет звужує простір з Всесвіту до України, звужує також і час — у нього не тисячолітнє царство правди, а лише хвилина у вічності, коли правда на землю прилетить, мов би для того, щоб переконати зневірених людей у тому, що Бог є, що він не забув людей.

Релігійні мотиви знаходимо і в незавершеній повісті М. Костомарова «Панич Наталич». В уста незнайомця автор вкладає такі слова: «Коли усі слов'янські народи прокинуться від своєї дрімоти, припинять згубний поділ, згасне усяка родинна зненависть, сильні обіймуть слабих, знатні кинуть в полум'я свої судні знаки і з благородством людини стануть пліч-о-пліч з тими, кого ледве вважали за людей... Вільні, благородні, зігріті любов'ю до Христа, єдиного царя і учителя, зберуться слов'яни з берегів Волги, Дунаю, Вісли, Ільменя, з помор'я Адріатичного і Камчатського до Києва, града великого, столиці слов'янського племені, заспівають гімн богу на всіх мовах своїх, і представники усіх племен, воскреслих із нинішнього приниження, звільнені від чужих ланцюгів, возсядуть на горах цих, загримить вічовий дзвін у св. Софії... і буде благодать над усією слов'янщиною» [2, 262-263].

Кирило-мефодіївці були водночас і християнами, і філософами. Вони шукали «у християнській релігії не формальних моментів, не мертвої обрядовості», а намагалися «збагнути те, що було в ній найбільш істотне» [12]. Ці

слова, сказані стосовно творчості Т. Шевченка, ми віднесли до поглядів усіх кирило-мефодіївців. Вони розглядали релігію як об'єднавчу ідеологію для незалежної України та інших слов'янських держав. Вони шукали шляхи для здійснення своїх задумів, визначали і конкретизували їх. Вони розуміли, що життя не стоїть на місці, перебуваючи у вічному русі. Кирило-мефодіївці виступали поборниками радикальних змін у суспільстві, вважали це праведною справою, освяченою самим Богом. Вони прагнули повернути християнству його первісний антропоцентричний зміст. На нашу думку, можна вважати, що кирило-мефодіївці своїми поглядами були близькі до ідей християнського соціалізму — вчення, основні положення якого були сформульовані у першій половині ХІХ ст. і були досить поширеними у країнах Західної Європи. Прихильники цього вчення відстоювали ідею перетворення суспільства шляхом вдосконалення людини через релігійне виховання.

Члени Кирило-Мефодіївського товариства вважали, що тільки за допомогою християнської моралі можна провести соціально-політичні зміни в Україні. На їх думку, і правління, і законодавство, і права власності, і освіта повинні бути засновані на християнській релігії, яка стане об'єднавчою ідеологією для всіх громадян майбутньої Української держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Див.: Костомаров Н. И. Автобиография // Литературное наследие. — СПб., 1890. — С. 3-217.
2. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. — К., 1990. — Т. 1. — 544 с.
3. Куліш П. Спогади про Тараса Шевченка. — Харків; К., 1930. — С. 27.
4. Шевченко Т. Твори: У 3 т. — Т. 3. — К., 1955. — С. 340.
5. Семевский В. И. Николай Иванович Костомаров // Русская старина. — 1896. — Кн. 1. — С. 181-212.
6. Див.: Житие Константина-философа // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских. — 1885. — №4-5. — С. 75; Повесть временных лет: Историко-литературный очерк и коммент. — М.; Л., 1950. — С. 258.
7. Цит. за пр.: Создатель сотворил народы и языки, а Кирилл и Мефодий — азбуку // Всеукр. ведомости. — 1995. — 24 травня.
8. Див.: Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. — Нью-Йорк, 1991.— С. 108.
9. Див.: Бучинський Д. Християнсько-філософська думка Тараса

Шевченка. – Мадрид; Лондон, 1962; Митрополит Іларіон. Релігійність Тараса Шевченка. — Вінніпег, 1964; Білецький Л. Віруючий Шевченко. — Вінніпег, 1949; Протоєрей, д-р Іван Стус. Релігійний мотив у творчості Тараса Шевченка. — Едмонтон, Альберта, 1989; Степовик Д. Християнство і Шевченко // Київська старовина. — 1994. — №2. — С. 27-32; Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні.— К., 1992. — С. 139-151.

10. Див.: Семевский В. Кирилло-Мефодиевское Общество. 1846-47 г. / Окремий відбиток. — Б.м., б.р. — С. 124.

11. Митрополит Іларіон. Назв. праця. — С. 8-9.

12. Протоєрей, д-р Іван Стус. Релігійний мотив у творчості Тараса Шевченка. — Едмонтон, Альберта, 1989. — С. 14.